

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ІНДУСТРІЯ ТУРИЗМУ Й ГОСТИННОСТІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Колективна монографія

За редакцією І. М. Поворознюк

Умань
2022

Авторський колектив:

Барвінок Н. В., викладач кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи; *Благополучна А. Г.*, викладач-стажист кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи; *Джога О. В.*, д. філософії, старший викладач кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи; *Кирилюк І. М.*, к. е. н., доцент кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи; *Литвин О. В.*, старший викладач кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи; *Нещадим Л. М.*, к. е. н., доцент кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи; *Поворознюк І. М.*, к. е. н., доцент кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи; *Слатвінський М. А.*, к. е. н., доцент, професор кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки, *Філімонова І. А.*, д. філософії, доцент кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи.

Рецензенти:

Новак І. М., д. екон. наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Уманського національного університету садівництва;

Скляр Г. П., д. екон. наук, професор, завідувач кафедри туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки Полтавського університету економіки і торгівлі;

Штангеева Н. І., д. тех. н., професор кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Рекомендовано до друку вченою радою

*Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № від 2022 р.)*

Індустрія туризму й гостинності: сучасні виклики та перспективи : кол. І-57 моногр./ [І. М. Поворознюк., М. Кирилюк [та ін.] ; за ред. І. М. Поворознюк ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Умань : Візаві, 2022.– 173 с.

У монографії висвітлюються проблеми теоретичного, методологічного та методичного аспектів дослідження розвитку індустрії туризму й гостинності. Розглянуто умови розвитку, проведено моніторинг потенціалу, визначено євроінтеграційні вектори розвитку, запропоновано інструменти удосконалення розвитку вітчизняної індустрії туризму й гостинності в умовах сучасних викликів.

Видання адресовано здобувачам вищої освіти, аспірантам, викладачам та науковцям, а також усім, хто цікавиться теоретичними та прикладними аспектами розвитку індустрії туризму та гостинності.

УДК 338.48(02)

©Авторський колектив, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	5
1.1. Вплив процесів глобалізації на розвиток підприємств індустрії гостинності (<i>Поворознюк І. М., Слатвінський М. А.</i>).....	5
1.2. Переорієнтування підприємств індустрії гостинності в умовах глобалізації (<i>Благополучна А. Г.</i>).....	21
1.3. Соціальні мережі як інструмент просування послуг індустрії туризму й гостинності в сучасному інформаційному просторі (<i>Кирилюк І. М.</i>).....	36
РОЗДІЛ 2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	65
2.1. Особливості функціонування підприємств ресторанного господарства України в кризових умовах (<i>Благополучна А. Г.</i>).....	65
2.2. Основні тенденції розвитку підприємств ресторанного господарства (<i>Джога О. В.</i>).....	70
2.3. Інтеграційні процеси в технології ресторанної продукції: європейський досвід та українські реалії (<i>Філімонова І. А.</i>).....	83
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ	108
3.1. Кластеризація як інструмент підвищення туристичної привабливості регіону (<i>Нещадим Л. М.</i>).....	108
3.2. GREEN WAYS – потенціал для розвитку підприємств індустрії гостинності на регіональному рівні (<i>Литвин О. В.</i>).....	124
3.3. Глобальні безпекові фактори та їх вплив на розвиток туристичної індустрії (<i>Барвінок Н. В.</i>).....	133
ВИСНОВКИ	155
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	158

3.3. Глобальні безпекові фактори та їх вплив на розвиток туристичної індустрії

В умовах сьогодення однією з найпрогресивніших галузей господарства у світі є туризм, який, в свою чергу, тісно пов'язаний з великою кількістю інших галузей економіки та поєднує економічні, соціальні, культурні аспекти розвитку економіки світу. Туристична галузь є невід'ємною складовою життя більшості людей і одним із провідних напрямів соціально-економічної діяльності, а також входить до комплексу галузей економіки, що включає засоби розміщення, заклади харчування, заклади культури та розваг, екскурсії, транспорт, страхування і т. д., які мають вагомий вплив на розвиток економіки країни в цілому. Туризм – це вид діяльності людей, пов'язаний з їх тимчасовим переміщенням із місця постійного проживання в іншу країну або місцевість у межах своєї країни з різними цілями: оздоровчою, професійною, пізнавальною, спортивною тощо.

Глобальною тенденцією ХХІ ст. є зростання ролі та значення туризму для особистості, суспільства та держави. Туристичні подорожі в сучасному світі – це невід'ємна частина життя людини, пов'язана з реалізацією його права на відпочинок та дозвілля, свободи пересування, права на доступ до культурних цінностей. Поряд із цим туризм виконує важливі соціально-економічні, культурно-екологічні, міжнародні та інші функції²⁰⁵.

Під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів туризм набув швидких темпів зростання і став одним із важливих чинників, що сприяє зростанню конкурентоспроможності країн на світових ринках. Проте, на фоні збільшення туристичних потоків у світі, збільшується і кількість внутрішніх та зовнішніх загроз безпеці туристів, які стають все більш руйнівними і менш передбачуваними. Небезпеки природного та техногенного характеру, включаючи надзвичайні екологічні ситуації, епідемії та пандемії, а також небезпеки пов'язані з геополітичною нестабільністю, безперервно супроводжують туристів під час їх подорожей²⁰⁶.

Сучасні небезпечні виклики глобальній та регіональній безпеці потребують якісної оцінки загроз, визначення їх потенціалу для підвищення ефективності захисту туризму²⁰⁷.

²⁰⁵Баладіна І. С., Котляр К. Г. Підвищення економіки країни, за рахунок ефективної стратегії розвитку туризму. *Сучасні тенденції розвитку індустрії туризму та гостинності у конкурентному середовищі*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 2020 р. Харків, 2020. С. 19–21.

²⁰⁶Барвінок Н. В. Безпека туристів під час подорожей як важливий чинник організації туризму. *Актуальні проблеми безпеки життєдіяльності людини в сучасному суспільстві*: матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції, м. Миколаїв, 24 листопада 2021 р. Миколаїв: МНАУ, 2021. С. 86–90.

²⁰⁷Чвортко Л. А., Кирилюк І. М. Загрози економічній безпеці туристичної галузі України в умовах сучасних викликів. *Соціальна економіка*. 2021. Випуск 62. С.51–63. DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-62-05>

Динаміка розвитку туризму прямо та опосередковано залежить від глобальних факторів впливу, а обсяг туристичних потоків пов'язаний із рядом глобальних безпекових факторів, що можуть загрожувати туристичній діяльності та розвитку туристичної індустрії в країні. До основних глобальних безпекових факторів впливу, які можуть негативно позначитись на розвиток туристичної індустрії варто віднести:

- геополітичну нестабільність у країнах (політичні перевороти, терористичні атаки, воєнні конфлікти);
- виникнення епідемій та пандемій у країнах;
- негативні природно-екологічні ситуації в країнах;
- негативний загальноекономічний стан у країнах²⁰⁸.

Глобальні безпекові фактори можуть нести загрозу як самим туристам під час подорожей, що в подальшому буде впливати на зменшення туристичних потоків у такі країни, так і туристичним підприємствам, які будуть страждати, по-перше, від загрози небезпеки, по-друге, від зменшення кількості туристів. Для розмежування цих двох видів небезпек у туризмі, варто розділити поняття «безпека туризму», що чітко прослідковується в зарубіжній англійській науковій термінології. Для визначення безпеки туризму вживаються два терміни – «safety of tourism» і «security of tourism», які мають дещо відмінне змістове навантаження. Перший термін перекладається як «безпечність туризму» (насамперед для туристів); другий – тлумачиться як «безпека туристичної діяльності (бізнесу)» і найбільш повно розкриває суть економічної безпеки туризму.

Загалом, найкращим англійським відповідником терміну «безпека туризму» у широкому розумінні є «safety and security of tourism». Згаданий термін у цьому контексті, зокрема, вживають у своїй працях сучасні зарубіжні автори Й. Мансфелд²⁰⁹, І. Коварі²¹⁰ та ін.

Відповідно, як безпека туристичних об'єктів за змістом поєднує у собі значення обох термінів (важливими є і безпечність для туристів, і безпека туристичної діяльності), так і глобальні безпекові фактори впливають на безпеку туристів під час подорожей та безпеку туристичної діяльності. Саме ці дві складові під дією безпекових факторів впливу подальшому вносять зміни у напрям та темпи розвитку туристичної індустрії.

Одним з провідних безпекових факторів, що негативно впливає на динаміку розвитку туризму є геополітична нестабільність. Щоб чітко визначити важливість впливу геополітичної нестабільності на розвиток туризму, підкреслити тісний зв'язок між змінами геополітичної ситуації в світі та

²⁰⁸Барвінок Н. Вплив глобальних безпекових факторів на розвиток міжнародного туризму в Україні. *Věda a perspektivy*. 2022. № 4(11). С. 139-151. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4\(11\)-139-151](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4(11)-139-151)

²⁰⁹Mansfeld Y. *Tourism, Security and Safety. From Theory to Practice*. Routledge, 2005. 376 p.

²¹⁰Kovari I. *Safety and Security in the Age of Global Tourism. Applied Studies in Agribusiness and Commerce*. Budapest, 2011. №3-4. P. 59–61.

розвитком туристичної індустрії потрібно розуміти, що загалом собою являє поняття «геополітика».

Геополітика – це концептуальний погляд на політику держави чи групи держав, що базується на обґрунтуванні їх зовнішньо- та внутрішньополітичних дій, стану та еволюції економічної, політичної і соціальної систем суспільства впливом географічних факторів. Геополітика служить одним із теоретичних обґрунтувань політики держав як усередині суспільства, так і на міжнародній арені²¹¹.

Однією з важливих категорій геополітики є національна безпека держави, як системна якість сукупності властивостей системи «особистість-суспільство-держава-природа», яка характеризує здатність цієї системи до самозбереження та стійкого розвитку. Історично національна безпека ототожнюється з воєнною безпекою, захищеністю від збройного нападу ззовні. Військовий компонент зберігає свою значущість і нині. Разом з тим загострення глобальних проблем сучасності додає поняттю «національна безпека» принципово нові виміри – інформаційний, екологічний, демографічний, енергетичний, продовольчий та ін²¹².

Тому вплив геополітичної нестабільності, як безпекового фактора, на туристичну індустрію в першу чергу проявляється через національну безпеку, тобто через вплив політичної нестабільності в середині країн, вплив частоти терористичних атак на території країни, вплив політичних відносин між країнами та воєнної агресії з боку інших держав

Динаміка розвитку туризму справедливо пов'язується з глобальною геополітичною нестабільністю та тенденціями розвитку світового геопростору, які надзвичайно потужно впливають на туризм²¹³. Нинішній глобальний геополітичний клімат підвищує ризики для усіх учасників туристичного ринку. Серед основних геополітичних чинників, що безпосередньо впливають на динаміку і розподіл туристичних потоків варто назвати наступні: політичні перевороти, терористичні атаки та воєнні конфлікти.

Політичний переворот – це насильницька та неконституційна зміна влади в державі або збройний виступ армії проти державної влади внаслідок таємної змови²¹⁴. Дуже яскраво вплив політичних переворотів на туристичні потоки спостерігається на прикладі Близькосхідних країн. Впродовж 1990-2000-х рр. Єгипет, Туніс, Марокко перетворилися на популярні туристичні дестинації, але позитивна динаміка туристичних потоків у цих країнах була порушена бурхливими подіями «арабської весни», що розпочалася революцією в 2011 р. та зміною політичного режиму в Тунісі, а згодом охопила низку країн Близького Сходу та Північної Африки. Найвідчутніших втрат зазнав Єгипет, де

²¹¹Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=29144. (дата звернення: 20.08.2022).

²¹²Кудряченко А. І. Геополітика: підручник. Київ: МАУП, 2004. 296 с.

²¹³Webster C., Ivanov S. Tourism as a force for political stability. *International Handbook on Tourism*. Austria, 2014. P. 167–180.

²¹⁴Політичний переворот. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/perevorot> (дата звернення: 22.08.2022).

туристичний потік з 2010 по 2014 рр. скоротився на 31,5%. Також, варто згадати військовий переворот у Таїланді, внаслідок якого туристичний потік до країни вже у 2014 р. скоротився на 6,7% порівно із 2013 роком²¹⁵.

Єгипет став одним з найяскравіших прикладів негативного впливу політичного перевороту на індустрію туризму, коли 25 січня 2011 р. відбулася зміна влади через революцію.

Історично склалося так, що індустрія туризму є одним із найбільших джерел іноземних доходів для Єгипту і лише у 2010 р. його туристичний сектор заробив 12 млрд дол. США. Приблизно 12% робочої сили Єгипту на той час було зайнято в туристичному секторі, а понад 11% валового внутрішнього продукту (ВВП) зароблялося сектором туризму, в той час як в секторі було зайнято 2,5 млн працівників.

Проте, ці високі цифри, радикально впали, коли розпочалася революція в кінці січня 2011 р. Революція викликала скорочення і скасування бронювання подорожей, готелів і круїзів, в результаті чого, за оцінками, 1 млрд туристів поїхало з країни з метою безпеки. Інші статистичні показники показали, що в останній тиждень січня, приблизно 210 млн туристів покинули Єгипет, що призвело до скорочення туристичних витрат на 178 млн дол. США.

Єгипетська революція 2011 р. зіграла значну роль в різкому спаді туристичної індустрії країни, що також негативно позначилось на готельно-ресторанному та екскурсійному бізнесі, діяльність яких прямо залежна від діяльності туристичної індустрії²¹⁶.

Терористичні атаки – це також один з безпекових факторів, що негативно позначається на динаміці розвитку туризму, адже зазвичай трапляються у найбільш людних місцях. Крім того, сьогодні тероризм змінився, він став більш масштабним та організованим, а терористичні акти в світі трапляються все частіше і в багатьох випадках, під приціл терористів потрапляють саме популярні туристичні дестинації. Все це пов'язано з тим, що головною метою терористів є якомога більше привертання уваги до своїх дій, і в цьому випадку туризм стає зручним способом її досягнути. Тому не рідкість, коли жертвами одного терористичного нападу стають люди з різних країн світу, а найбільші терористичні атаки стаються в найулюбленіших туристами країнах. В цьому сенсі туризм є найпривабливішим явищем, що використовується терористами як інструмент впливу і терористи можуть комфортно почуватися у туристичному середовищі²¹⁷.

²¹⁵Tourism highlights. 2015 Edition. UNWTO URL:<http://www.unwto.org>. (дата звернення: 22.08.2022).

²¹⁶Заваріка Г. М., Алієва В. В. Вплив політичного конфлікту на туристичну сферу Єгипту. *Перспективи розвитку наукових досліджень у контексті глобалізаційних змін: освіта, політика, економіка, міжкультурна комунікація*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції науковців, викладачів та аспірантів; м. Северодонецьк, 24- 25 травня 2019 р. Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля. 2019. С. 76–79.

²¹⁷Sönmez S. Tourism, Terrorism and Political Instability. *Annals of Tourism Research*. 1998. Vol. 25, № 2. P. 416–456.

Спалахи насильства та релігійного екстремізму регулярно трапляються у різних туристичних країнах світу: Єгипті, Ізраїлі, Індії, Кенії, ПАР, Перу, Туреччині, Ямайці та ін. Міжнародні туристи, будучи громадянами інших країн, гарантовано забезпечують увагу світових ЗМІ, завдяки яким терористичний акт набуває глобального масштабу.

Одним із найвідоміших та найстрашніших терактів є теракт в США 11 вересня 2001 р., який став найбільшим за кількістю жертв терактом в історії, коли чотири групи терористів захопили чотири рейсові пасажирські літаки, два з них були спрямовані прямо в вежі Всесвітнього торгового центру на Мангеттені в Нью-Йорку, які в результаті були повністю зруйновані. Третій лайнер був направлений в будівлю Пентагону поблизу Вашингтона, а четвертий впав у штаті Пенсильванія, адже його команда і пасажирі спробували перехопити в терористів управління. В результаті атак загинули 2,98 тис. осіб, з них 372 – іноземні громадяни, ще 24 були оголошені зниклими без вісті²¹⁸.

Наслідками теракту стало те, що лише за перші два тижні після теракту промисловість США втратила близько 2 млрд. дол.²¹⁹. Загальна сума збитків оцінюється у більше, ніж 3 трлн. дол. США. Кількість в'їзних туристів до США, з деяких основних країн-постачальників, до кінця 2001 р. зменшилася майже на половину (з Бразилії – на 49%, Німеччини – на 46%, Японії – на 45%). У відсотковому співвідношенні за останні місяці 2001 р. кількість в'їзних туристів до США зменшилася на 22,6%. Зменшилась кількість в'їзних туристів і в інших країнах (Канаді – на 19%, Мексиці – на 24%, Німеччині – на 17%, Австрії – на 9%, Домініканській Республіці – на 25%, Єгипті – на 55%, Великобританії – на 12%, Австралії – на 21%²²⁰).

Зменшилася і кількість виїзних туристів із США (на 60,9 млн. у 2000 р. та на 54,2 млн. у 2003 р.). Частково ця статистика показує, що певний відсоток американських мандрівників замінили міжнародні поїздки на внутрішні. Частка США у кількості в'їзних туристів інших країн зменшилася з 9,4% у 1992 р. до 5,9% у 2002 р.²²¹.

Теракт 12 жовтня 2002 р. на Балі (Індонезія) також мав негативні наслідки для туристичної індустрії, адже стався в трьох ресторанах туристичного району Кута. Під час цього теракту загинуло 202 особи, 164 з яких були туристами а 209 було поранено²²².

²¹⁸20 років терактам 11 вересня в США. *Хроніка подій*. URL: <https://suspihne.media/61871-19-rokiv-teraktam-11-veresna-hronika/> (дата звернення: 22.08.2022).

²¹⁹10 гучних терактів, які сколихнули світ. URL: <https://nv.ua/ukr/project/terakty-40004463.html> (дата звернення: 22.08.2022).

²²⁰Impact of 9/11 Terrorist Attacks on US and International Tourism Development. URL: <https://www.modul.ac.at/> (дата звернення: 22.08.2022).

²²¹9/11 and Insurance: The Eight Year Anniversary - Insurers Paid Out Nearly \$40 Billion Development. URL: <https://www.iii.org/> (дата звернення: 22.08.2022)

²²²Найкривавіші теракти за останні 15 років. Інфографіка. URL: <https://tsn.ua/> (дата звернення: 22.08.2022).

Наслідками теракту на Балі для туристичної індустрії стало те, що одразу після нападу кількість в'їзних туристів до країни зменшилася більше, ніж на половину (57%). Так, як в цій країні дуже велика кількість громадян зайняті в туристичній сфері, то після терактів 2,7 млн. людей залишилися безробітними. Через два тижня, після вибухів середня наповненість готелів становила 18%, коли попередні роки вона сягала більше 80%²²³.

Негативно позначився на туристичній індустрії Іспанії теракт в м. Мадрид, що стався 11 березня 2004 р., коли в результаті вибухів чотирьох приміських електропоїздів загинула 191 особа, а загалом постраждало понад 2 тис. осіб. Наслідками теракту для туристичної індустрії стало зменшення кількості заброньованих місць в готелях країни в період квітня та травня на 10,2% та 13,1% відповідно²²⁴.

Терористичні атаки, що сталися в Мумбаї (Індія) в листопаді 2008 р., також були зосереджені в найбільш популярних місцях серед туристів та мали негативні наслідки для туристичної індустрії. Теракти відбулись в готелях «Тадж-Махал» і «Оберой» (Oberoi Trident hotel), у приміщенні вокзалу Вікторії, кав'ярні Leopold Cafe та інших місцях²²⁵. Наслідками теракту для туристичної індустрії стало скасування великої кількості бронювань, в тому числі, і квитків на авіарейси – від 40% до 60%. Загалом наповненість готелів у країні знизилася на 64%. У грудні 2008 р. кількість іноземних туристів зменшилася на 12,5%. У січні 2009 р. Індію відвідали 487,26 тис. мандрівників, що на 17,6% менше порівняно з тим же місяцем 2008 р.²²⁶.

Теракти, що сталися в м. Париж (Франція) 13 листопада 2015 р., також були зосереджені переважно в місцях, що відвідуються значною кількістю туристів, а саме: біля стадіону «Stade de France» в Сен-Дені та в концертному залі «Bataclan»²²⁷. Наслідками теракту для туристичної індустрії за даними Національного інституту статистики та економічних досліджень (INSEE, France) стало зменшення кількості в'їзних туристів у Франції в четвертому кварталі 2015 р. В цей же час наповненість готелів зменшилася на 5,4%, інших закладів розміщення (резиденції, вілли) – на 20,4%. Згідно даних Регіонального Комітету з туризму (CRT-IDF, France) зменшилися туристичні потоки з Японії на 30%, Італії – на 27%, Нідерландів – на 24%. У самому Парижі кількість заброньованих місць в готелях знизилася на 9,8%²²⁸.

Всі вище наведені події негативно позначились на кількості туристичних потоків, адже необхідною умовою функціонування сфери туризму є наявність відповідної правової бази, здатної гарантувати належний рівень безпеки

²²³Bali death toll set at 20. URL: <http://news.bbc.co.uk/> (дата звернення: 22.08.2022).

²²⁴Un factor «cabalístico» en la elección de la fecha de la matanza en los trenes. URL: <https://elpais.com/> (дата звернення: 22.08.2022).

²²⁵Найкривавіші теракти за останні 15 років. URL: <https://tsn.ua/> (дата звернення: 22.08.2022).

²²⁶Crisis in Hospitality and Tourism: A study on the impacts of terrorism on Indian Hospitality and Tourism Industry URL: <https://www.researchgate.net/> (дата звернення: 22.08.2022).

²²⁷Найкривавіші теракти за останні 15 років. URL: <https://tsn.ua/> (дата звернення: 22.08.2022).

²²⁸Attentats à Paris : retenu en otage au Bataclan, il révèle la discussion avec les terroristes. URL: <https://www.rtl.fr/> (дата звернення: 22.08.2022).

туризму загалом та безпеки життя і здоров'я туристів. Тому найбільших економічних втрат від тероризму зазнає індустрія туризму, що виявилася найбільш незахищеною в цьому напрямку. З огляду на це, питання боротьби з терористичними організаціями та забезпечення економічної безпеки, в тому числі й належного функціонування туристичної галузі економіки як одного з основних джерел надходження іноземних інвестицій у сучасних умовах, дуже тісно взаємопов'язані²²⁹. Це зумовлено тим основним чинником, що для підготовки та вчинення терористичних актів вибираються переважно місця масового перебування людей та об'єкти критичної інфраструктури, тобто безпосередньо місця відпочинку туристів.

Якщо з наслідками терактів, як правило, вдається боротися швидко і є багато можливостей, щоб уникнути повторення цих нападів, то воєнні конфлікти здатні існувати довгий період та знищувати туристичну індустрію на території країни де ведуться воєнні дії. А для відновлення та повернення привабливості та іміджу країнам доводиться докладати чимало зусиль.

Воєнні конфлікти – це форма розв'язання гострих суперечностей між державами, народами, соціальними групами або іншими суб'єктами політики з двостороннім використанням воєнної сили²³⁰. Воєнні конфлікти здатні за короткий час знищити туристичну індустрію, до прикладу: Алжир, Ліван, Північна Ірландія, Сирія, країни колишньої Югославії тощо. Внаслідок «югославської кризи», викликані релігійними та етнічними протистояннями, відбулося глобальне переформатування структури туристичних потоків у Європейському регіоні, занепад туристичної індустрії у Боснії та Герцеговині, Сербії, Хорватії, Чорногорії. Відповідна ситуація склалася в результаті російсько-грузинської війни у серпні 2008 р. в Грузії²³¹ та в результаті російсько-української війни починаючи з 2014 року в Україні.

Російсько-грузинська війна 2008 р. негативно вплинула на всі галузі економіки Грузії, особливо на індустрію туризму. Через збройний конфлікт літні та осінні туристичні сезони у 2008 р. були дуже складними, причиною цього стали відсутність попиту на поїздки до Грузії та низький рівень заповнюваності в закладах розміщення по всій країні.

Кількість міжнародних потоків у другій половині року зросла всього на 4,7% (так званий ріст за інерцією). Загалом, виділяються наступні наслідки збройного конфлікту для грузинської індустрії гостинності:

– абсолютне зниження кількості іноземних туристичних груп (майже всі групові поїздки були скасовані у 2008 р. і частково в 2009 р.);

²²⁹Клименко О. Тероризм як загроза міжнародній туристичній індустрії. *Верховенство права*. 2017. №4. URL: <http://sd-vp.info/2017/terorizm-yak-zagroza-mizhnarodnij-turistichnij-industriyi/> (дата звернення: 24.08.2022).

²³⁰Воєнний конфлікт. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=27383 (дата звернення: 24.08.2022).

²³¹Парфіненко А. Ю. Міжнародний туризм в Україні: геополітичні аспекти глобального явища. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2015. Вип. 126 (частина I). С. 12–23.

– зменшення кількості приватних організованих турів на відпочинок на 80%.

– збільшення кількості міжнародних відвідувачів, які прибували з метою ділових та професійних подорожей (переважно іноземні делегації, які приїжджають з політичних міркувань, міжнародні ЗМІ та ін.)²³².

Після закінчення війни Грузія сприймалася міжнародним туристичним товариством, як небезпечний та нестабільний туристичний напрям.

Важких втрат зазнала і туристична сфера України починаючи ще з 2014 р. і продовжує втрачати по сьогоднішній день. Адже, у пострадянській Україні було переглянуто рекреаційно-туристичний потенціал зі сторони соціально-економічного розвитку країни, що в подальшому сприяло розвитку туристичної індустрії. Це сприяло відновленню діяльності підприємств туристичної сфери, створенню додаткових робочих місць, виходу на міжнародний туристичний ринок. Впродовж 2000–2013 рр., приймаючи близько 25 млн. іноземних туристів на рік, Україна ввійшла до ТОП-10 провідних туристичних дестинацій світу та перетворилася на впливового реципієнта міжнародних відвідувачів.

Докорінні зміни у структурі та кількості турпотоків у Україні відбулися в 2014 р., що було спричинено початком російсько-української війни та рядом негативних наслідків, до яких вона призвела. Це чітко прослідковується з аналізу статистичних даних UNWTO та Державної прикордонної служби (рис. 3.13).

Починаючи з 2014 р. прослідковується значне зменшення кількості міжнародних турпотоків, причиною чому стала напружена політична ситуація в країні – Анексія Криму та події на сході і півдні України спричинили негативні зміни в структурі та об'ємах в'їзних і виїзних турпотоків²³³. Анексія Криму призвела до втрати близько 30% рекреаційно-туристичного потенціалу, а відповідно, частина іноземних туристів, яка надавала перевагу відпочинку біля моря, змушена була обирати іншу країну або відмовитися від такого виду відпочинку взагалі²³⁴.

Впродовж 2009–2013 рр. кількість міжнародних турпотоків стабільно збільшувалась, а вже у 2014 р. кількість в'їзних туристів знизилась на 48,48%, а виїзних – на 5,57%. У 2015 р. ситуація ще погіршилась, коли Україну відвідала рекордно низька кількість іноземних туристів, знизившись ще на 2,23%.

Починаючи з 2016 р. по 2019 р. включно ситуація щодо міжнародних турпотоків покращувалась, особливо, що стосується виїзних, які підвищувались у порівнянні з попередніми роками: у 2016 р. – на 6,60%, у 2017 р. – на 7,17%, у

²³²Романова А. А. Управління розвитком туристичної сфери в умовах збройних конфліктів. *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics»*. 2018. № 9. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/management-of-tourism-industry-development-amidst-armed-conflicts/> (дата звернення: 24.08.2022).

²³³Ангелко І. Сучасний стан та перспективи розвитку туристичної галузі в Україні. *Український соціум*. 2014. № 2 (49). С. 71–79.

²³⁴Мірела М. Геополітичні аспекти розвитку міжнародного туризму в Україні. *Геополітика України: історія і сучасність*. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2016. №Вип.2 (17). С. 257-273. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/22537> (дата звернення: 28.08.2022).

2018 р. – на 5,82%, у 2019 р. – на 4,89%. Кількість виїзних туристів досягла та перевищила позначку, зафіксовану перед початком російсько-української війни, сягнувши рекордної кількості у майже 30 млн осіб.

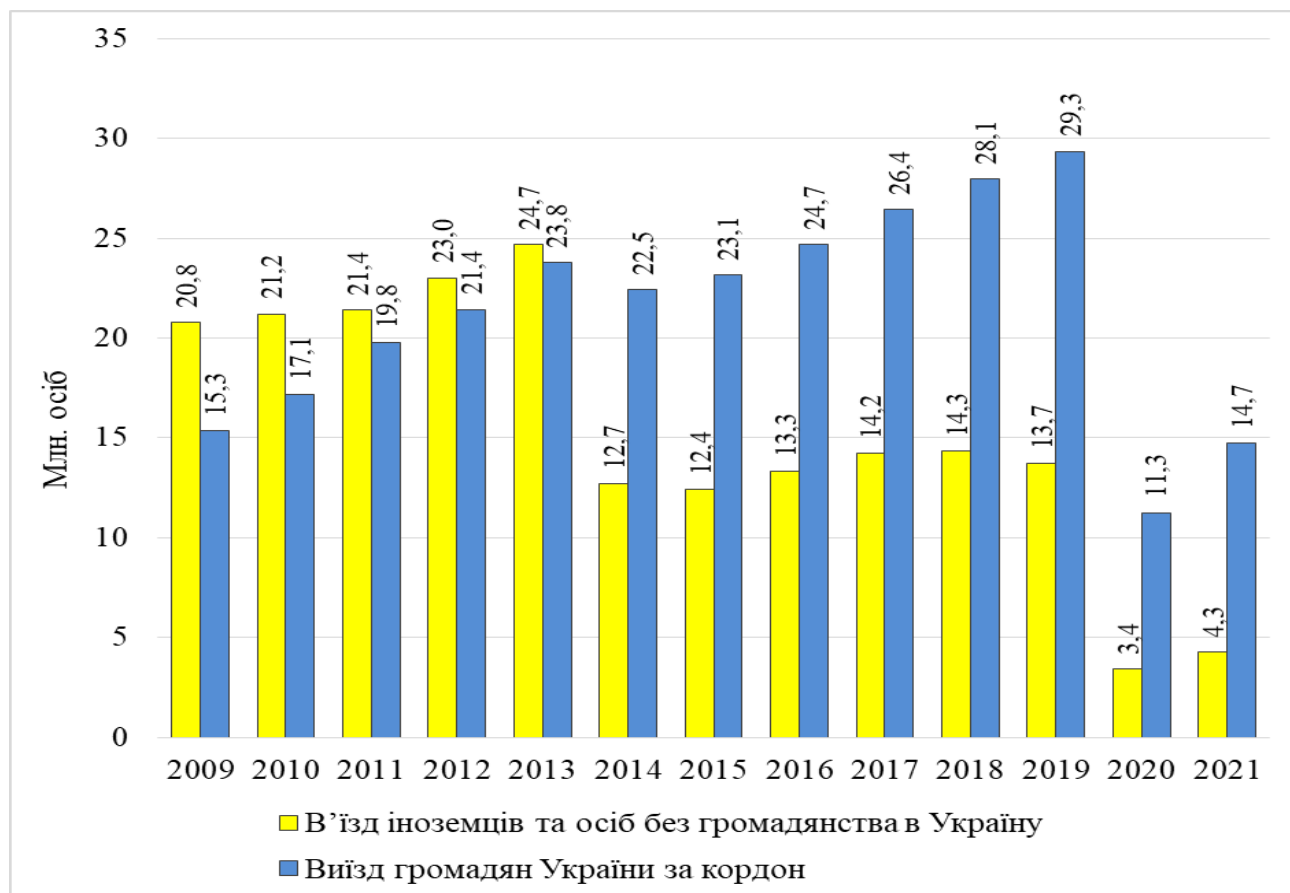

Рис. 3.13. Динаміка в'їзних та виїзних туристичних потоків у 2009–2021 рр. в Україні*

*Джерело: побудовано автором за даними^{235,236,237}

Кількість в'їзних туристів також стабільно підвищувалась, але лише до 2018 р.: у 2016 р. – на 7,28%, у 2017 р. – на 6,72 %, у 2018 р. – на 0,80%. У 2019 р. їх кількість знову зменшилась на 4,41%, так і не досягнувши кількості, яка була перед початком російсько-української війни. Така різниця між кількістю в'їзних та виїзних турпотоків пов'язана із їх кардинальним розривом у 2014 р., коли в'їзних туристів було рекордно мало.

До таких змін у кількості міжнародних турпотоків призвели початок російсько-української війни у 2014 р. та фінансова і геополітична криза, яка виникла внаслідок цього. Антиреклама України, як країни з нестабільною геополітичною ситуацією, яка виникла на міжнародному туристичному ринку,

²³⁵UNWTO: офіційний сайт. URL: <https://www.unwto.org/> (дата звернення: 28.08.2022).

²³⁶Туристичний барометр України. Київ. 2020. URL: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/ntou-barometer-2020.pdf>. (дата звернення: 28.08.2022).

²³⁷Державна прикордонна служба України: офіційний сайт. URL: psu.gov.ua/ua/news/2020-y-Kudi-podorozhuvai-naychastishe-ukrainci-zvidki-pribuvali-inozemci/ (дата звернення: 28.08.2022).

зіграла першочергову роль у зменшенні кількості в'їзних туристичних потоків у цей період. Більшість туристів, обираючи місце для відпочинку, керуються фактором безпеки та стабільності країни.

Також зменшився турпотік із країни-агресора. Якщо у 2013 р. частка російських туристів становила 41,6% в'їзного турпотіку, то у 2014 р. цей показник знизився до 18,6%²³⁸.

Проаналізувати статистичні показники щодо внутрішнього туризму в Україні важко проаналізувати показники, тому, що не завжди вони є достовірними, адже багато громадян займаються організацією туризму самостійно, не звертаючись до турагенств чи туроператорів. Статистичні дані показують кількість туристів, що звертались у турагентства чи до туроператорів щодо організації туризму.

Все ж щодо статистичних показників, то бачимо, що кількість внутрішніх туристів в Україні також істотно змінилась із початком російсько-української війни у 2014 р. (рис. 3.14). Знову ж причиною таких змін стали політична та економічна нестабільність, анексія Криму, воєнні дії на територіях Донецької та Луганської областей, що негативно позначилось на сфері туризму.

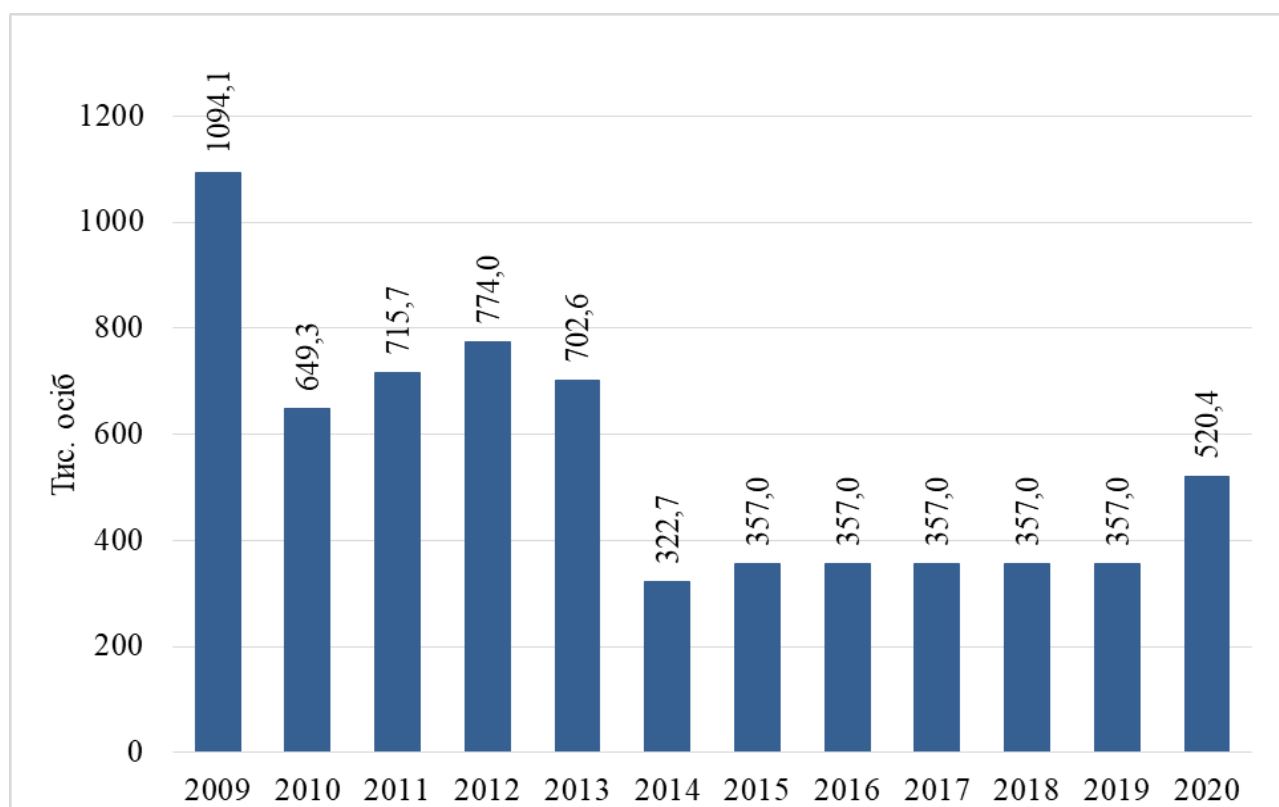

Рис. 3.14. Кількість внутрішніх туристів обслугованих туроператорами та турагенствами в 2009-2020 рр.*

**Джерело: побудовано автором за даними²³⁹*

²³⁸ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 29.08.2022).

²³⁹ Там само.

Починаючи з 2009 р. кількість внутрішніх туристів поступово зменшувалась та коливалась в межах 700 тис осіб за рік, проте це було більше пов'язано з появою можливостей організувати свій відпочинок за кордоном. Починаючи з 2014 р. кількість внутрішніх туристів різко зменшилась на 54,06% і трималась на такому рівні аж до 2020 р.

Зменшення кількості внутрішніх туристів із початком російсько-української війни у 2014 р. більшою мірою пов'язано з анексією Криму, адже велика частина українського населення обирали Південний берег Криму для літнього відпочинку та подорожували територіями півострова. У зв'язку із ситуацією, що виникла, любителі такого туризму віддали перевагу відпочинку у країнах зі схожими природними умовами та краєвидами – Болгарія, Грузія тощо. Це в свою чергу негативно вплинуло і на рівень доходів в державний бюджет, які Україна отримувала від внутрішнього туризму.

Повномасштабне вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 р. поставило під загрозу не лише туризм на теренах України, але і міжнародний сектор подорожей, який щойно почав відновлюватись від втрат, викликаних пандемією Covid-19. Туристичний сектор, що почав впевнено відновлюватись у січні 2022 р., значно звузив можливості для повномасштабного зростання вже в березні 2022 р.

До причин, що зумовлюють основні перешкоди розвитку туризму під час воєнних конфліктів належать:

- воєнні дії, що створюють небезпеку не лише для туристів, але і для всього населення країни, особливо в місцях окупації та ведення активних бойових дій;

- втрата значної частини туристично-рекреаційних ресурсів (історичних пам'яток, пам'яток культури, архітектури, релігійно-туристичних об'єктів, природно заповідного та лікувально-оздоровчого фонду) у зв'язку із їх повним або частковим руйнуванням внаслідок бойових дій або із розміщенням у зонах окупації чи бойових дій;

- руйнування інфраструктури в районах проведення активних бойових дій (заклади розміщення, заклади харчування, заклади розваг тощо);

- закриття повітряного простору для цивільної авіації;

- порушення логістики на території, що пов'язано із руйнуванням шляхів сполучення або із розміщенням окупаційних військ на шляхах сполучення;

- розміщення окупаційних військ на територіях, що є важливими туристичними центрами;

- значна втрата трудових ресурсів, що пов'язано із виїздом персоналу, переміщенням персоналу або участю персоналу у воєнних діях.

Отже, на основі досліджених матеріалів бачимо, що військові конфлікти помітно впливають на зменшення туристичних потоків через ряд, пов'язаних з війною факторів, де перше місце займає безпека туристів.

Ще одним важливим глобальним безпековим фактором, що впливає на розвиток туристичної індустрії є виникнення епідемій та пандемій у країнах проживання та відпочинку туристів. Так як сфера туризму, на відміну від інших

видів економічної діяльності із соціальним впливом, базується на взаємодії між людьми, то поширення епідемій та пандемій несе надзвичайний ризик для цієї сфери. Яскравим прикладом цього став спалах COVID-19, що вплинув на економічну ситуацію на ринку.

Так, за даними UNWTO сфера туризму зазнала збитків глобального масштабу внаслідок запровадження заходів щодо подолання пандемії коронавірусу та невизначеності подальшого розвитку ситуації: 96% туристичних дестинацій у всьому світі зазнали обмежень²⁴⁰. Круїзні компанії по всьому світу почали скасовувати рейси на 2021 р. через пандемію коронавірусу. Найбільший лоукостер Європи Ryanair з вересня 2020 р. скоротив кількість рейсів на 20% через падіння попиту.

Міжнародні прибуття туристів зменшились на 70% за перші вісім місяців 2020 р. в порівнянні з тим самим періодом попереднього року. Це відбулось на тлі глобальних обмежень на поїздки, включаючи закриття багатьох кордонів, з метою стримування триваючої пандемії COVID-19. Міжнародні прибуття впали на 81% у липні та на 79% у серпні 2020 р., традиційно в два найжвавіші місяці року та пік літнього сезону Північної півкулі. Зменшення міжнародних прибуттів туристів на 700 млн. в січні–серпні 2020 р. є меншим порівняно з аналогічним періодом 2019 р., що становить втрату 730 млрд. дол. США від експорту в міжнародному туризмі, та перевищує у 8 разів втрати 2009 р. від впливу світової економічної кризи. В Азії та Тихоокеанському регіоні, першому регіоні, який зазнав впливу пандемії, у січні–серпні 2020 р. кількість прибулих зменшилася на 79%. В Африці та Близькому Сході за цей період відбулося падіння показника на 69%, у Європі – на 68%, Америці – на 65%²⁴¹.

Україна також зазнала глобальної кризи від поширення пандемія Covid-19 в багатьох секторах економіки, в тому числі і туристичному. Починаючи з 20 квітня 2020 р. у зв'язку з поширенням пандемії Covid-19 в Україні було введено карантинні обмеження, що також негативно позначилось на туристичній індустрії країни – зменшення кількості як в'їзних, так і виїзних туристичних потоків. Відповідно до даних Всесвітньої туристичної організації та Державної прикордонної служби України у 2020 р. кількість в'їзних туристів зменшилась на 75%, при чому, найбільший спад зафіксований у березні – на 97% та у квітні – на 96%. Негативна ситуація склалася і з виїзними туристичними потоками – кількість виїзних туристів зменшилась на 61%.

Проте, ситуація з міжнародним туризмом в Україні почала покращуватись вже у 2021 р. Проаналізувавши дані, оприлюднені Державним агентством розвитку туризму, бачимо збільшення туристичних потоків у Україні в першому півріччі 2021 р. в порівнянні з другим півріччям 2020 р. (табл. 3.1).

²⁴⁰UNWTO: офіційний сайт. URL: <https://www.unwto.org/> (дата звернення: 30.08.2022).

²⁴¹Двуліт З. П., Омелянчук А. Б. Економічні наслідки впливу епіdemії Covid-19 на сферу туризму. *Ефективна економіка*. 2020. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8393> (дата звернення: 19.09.2022).

Таблиця 3.1

В'їзд іноземців та осіб без громадянства в Україну і виїзд громадян України за кордон 2020–2021 рр. за даними Держаного агентства розвитку туризму, тис. осіб*

Квартал 2020-2022 р.	В'їзд іноземців та осіб без громадянства в Україну	Виїзд громадян України за кордон
I квартал 2020 р.	1900,0	5600,0
II квартал 2020 р.	182,6	668,7
III квартал 2020 р.	622,7	2900,0
IV квартал 2020 р.	679,3	2100,0
I квартал 2021 р.	631,1	2400,0
II квартал 2021 р.	793,4	3400,0
III квартал 2021 р.	1700,0	5100,0
IV квартал 2021 р.	1200,0	3800,0

*Джерело: сформовано автором за даними^{242, 243}

З даних табл. 3.1 та рис. 3.15 бачимо, що найбільші показники в'їзду туристів на територію України були у I кв. 2020 р. – 1,9 млн осіб, після чого вони стрімко зменшились до позначки 182,6 тис. осіб (90,4%), що було спричинено введенням карантинних обмежень у всьому світі. Покращились показники вже у III кв. 2021 р., досягнувши позначки у 1,7 млн осіб.

Значно кращі показники, що характеризують виїзний туризм: у I кв. 2020 р. кількість туристів досягла 5,6 млн осіб, проте їх кількість знизилась на 88,0% у II кв. 2020 р., а починаючи з III кв. 2020 р. прослідковується тенденція щодо зростання і у III кв. 2021 р. показник досягнув максимальної позначки у 5,1 млн осіб, що свідчить про пом'якшення карантинних обмежень.

Необхідність реалізації туристичної активності населення, організації власного відпочинку та покращення психоемоційного стану сприяла зростанню попиту на неорганізований внутрішній туризм, який в меншій мірі залежить від глобальної коронавірусної кризи та карантинних заходів, що позитивно позначилося на показниках її розвитку²⁴⁴.

Отже, на основі наведених вище фактів, бачимо, що такий безпековий фактор, як виникнення епідемій та пандемій у країнах проживання та

²⁴² Державне агентство розвитку туризму: офіційний сайт. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/kilkosti-turistiv-do-ukrayini-za-pershe-pivrichchya-2021-roku-zroslo-na-9-v-porivnyanni-z-drugim-pivrichchiam-2020-roku> (дата звернення: 19.09.2022)

²⁴³ Туристична статистика України: офіційний сайт. URL: https://datastudio.google.com/u/0/reporting/ef4e05ee-33c4-49af-b70b-ddb7f5568c68/page/p_u24mioylmc (дата звернення: 30.09.2022)

²⁴⁴ Kyryliuk Iryna, Chvertko Liudmyla. Security problems of Ukrainian tourist industry in the convention of the Covid-19 pandemic. The collection of the Online International Scientific-Practical Conference «*Economic Security in the Context of Sustainable Development*», 2nd Edition, December 17, 2021, ASEM, Chişinău / international scientific committee: Belostecinic Grigore [et al.] ; drafting committee: Tomşa Aurelia [et al.]. Chişinău : ASEM, 2022.C. 181–185. DOI: 10.5281/zenodo.6255729

відпочинку туристів, спричиняє суттєве обмеження мобільності людей по всьому світу, що спричиняє утруднення міжнародного руху туристів та має суттєвий вплив на діяльність туристичної індустрії в усьому світі.

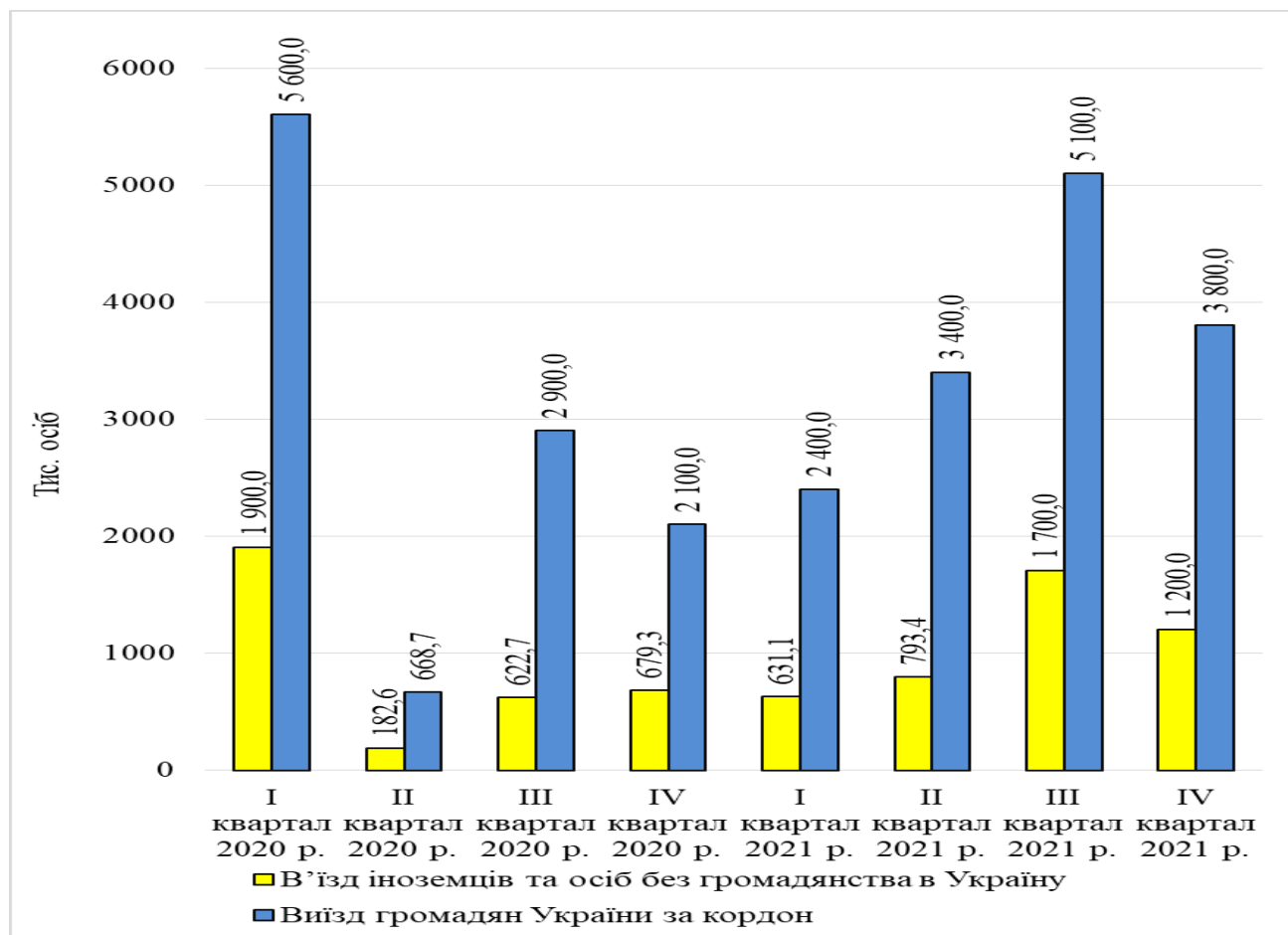

Рис. 3. 15. В'їзд іноземців та осіб без громадянства в Україну і виїзд громадян України за кордон у 2020-2021 рр.*

*Джерело: складено автором за даними ^{245, 246}

На тенденції розвитку туристичної індустрії впливають не лише прямі обмеження, наприклад, введення карантинних заходів, закриття кордонів, заборона на відвідування історико-культурних закладів, скасування авіаперельотів, а також непрямі дії, які вживаються в інших сферах, пов'язаних із туристичною індустрією: гастрономія, готельне господарство, транспорт, кіноіндустрія, медицина, санаторно-курортні послуги тощо.

Негативні природно-екологічні ситуації в країнах відпочинку туристів також впливають на розвиток туристичної індустрії. До природно-екологічної

²⁴⁵ Державне агентство розвитку туризму: офіційний сайт. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/kilkosti-turistiv-do-ukrayini-za-pershe-pivrichchya-2021-roku-zrosla-na-9-v-porivnyanni-z-drugim-pivrichchyam-2020-roku> (дата звернення: 30.09.2022).

²⁴⁶ Туристична статистика України: офіційний сайт. URL: https://datastudio.google.com/u/0/reporting/ef4e05ee-33c4-49af-b70b-ddb7f5568c68/page/p_u24mioylmc (дата звернення: 30.09.2022).

ситуації включаються природні катастрофи та екологічна ситуація в країнах відпочинку туристів, від рівня яких великою мірою залежить кількість туристів, які відвідують країну.

Природні катастрофи (землетруси, виверження вулканів, повені, іноді снігові замети, посухи, селеві потоки, зсуви, лавини, пожежі, особливо масові лісові і торф'яні) й інші стихійні лиха, які стаються найчастіше зненацька, становлять реальну загрозу для життя, здоров'я і майна туристів. Нерідко державні органи попереджають своїх громадян і туристичні фірми про настання природних катастроф і небезпеку відвідування деяких районів чи країн. У разі виникнення надзвичайних ситуацій спеціальні національні й міжнародні служби швидкого реагування вживають екстрених заходів з вивезення туристів із небезпечних районів і районів катастроф.

У випадку природних катастроф великого значення набуває психологічний аспект, що стримує туриста від поїздки до регіонів, які потерпіли від стихійного лиха, навіть після ліквідації наслідків природних катастроф. Ці чинники є найбільш характерними для регіонів з підвищеною сейсмічною активністю. Зокрема, внаслідок землетрусів у Японії та Каліфорнії (США) у регіонах, що страждають, періодично зменшується кількість туристів до 50 % як в період ліквідації наслідків землетрусів, так і в перші кілька місяців після ліквідаційного періоду.

Статистика природних катастроф показує, що в останні роки їх частота і інтенсивність різко зросли, адже в деяких випадках вони виникають з вини людини, в результаті її виробничої чи іншої діяльності без урахування сформованої екологічної рівноваги в природі. Убезпечення від наслідків стихійних лих і технологічних катастроф потребує створення документів про державну систему захисту населення при надзвичайних ситуаціях. Багато країн мають системи підготовки до надзвичайних ситуацій і служби порятунку, адаптовані до місцевих умов. Експертами UNWTO спільно з Всесвітньою метеорологічною організацією підготовлені «Рекомендації з мінімізації наслідків природних катастроф в туристичних зонах». У цей документ включені інструктивні матеріали для адміністрацій курортів, індивідуальних туристів і членів їх сімей. На думку експертів, наслідки природних катастроф можуть бути зведені до мінімуму за допомогою ретельного і всебічного стратегічного планування безпечної роботи об'єктів туристичної інфраструктури.

Часто катастрофи бувають саме техногенного характеру і відбуваються через людську діяльність. Такі катастрофи мають негативний вплив на природне середовище і спричиняють екологічну небезпеку, яка також є одним з ключових моментів під час вибору туристичної дестинації.

Екологічна безпека – це такий стан та умови навколишнього природного середовища, при якому забезпечується екологічна рівновага та гарантується захист навколишнього середовища: біосфери, атмосфери, гідросфери,

літосфери, космосфери, видового складу тваринного і рослинного світу, природних ресурсів, збереження здоров'я і життєдіяльності людей²⁴⁷.

Екологічна безпека трактується як рівень захищеності життєво важливих інтересів людини, а також суспільства, довкілля та держави від реальних або потенційних загроз, зумовлених антропогенними чи природними чинниками. Надмірне скупчення сільськогосподарських і промислових підприємств може спричинити катастрофічне забруднення повітря, води та ґрунту, руйнування природних ландшафтів. Аварії на атомних електростанціях можуть зумовити значне радіаційне ураження екосистем (як приклад, аварія на ЧАЕС). Підвищену екологічну небезпеку в країні можуть становити об'єкти хімічної та нафтогазової промисловостей, ядерної енергетики, зокрема зберігання й утилізації радіоактивних відходів, біохімічні і фармацевтичні підприємства; процеси виробництва, зберігання палива тощо²⁴⁸.

Згідно зі ст.50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», екологічна безпека – це «стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей»²⁴⁹.

Як зазначає у своєму дослідженні А. П. Голод, «екологічну безпеку туризму можна трактувати як відсутність загрози активізації деструктивних процесів у функціонуванні системи «туризм – навколишнє природне середовище», а також наявність можливостей для сталого розвитку відповідних територіальних рекреаційних систем»²⁵⁰. Загалом, поняття «екологічна безпека туризму» – це забезпечення безпечних умов функціонування усіх складових еколого-орієнтованого туристичного сектору економіки, спрямованого на відвернення потенційного ризику для життя і здоров'я людей та запобігання шкідливих дій щодо навколишнього середовища.

Про важливість створення екологічно безпечних умов життєдіяльності для населення у відповідності зі сталим розвитком, зазначає Г. О. Обиход. Дослідниця зазначає, що формування системи гарантування екологічної безпеки – це усвідомлена діяльність, спрямована на досягнення високого рівня захисту. Система екологічної безпеки – це сукупність основоположних політичних, екологічних, економічних, соціальних і правових норм, правил у рамках якої формується і функціонує екологічна система через діяльність спеціальних державних, суспільних і професійних організацій, забезпечуючи на

²⁴⁷Шемшученко С. Ю. Юридична енциклопедія. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1 : А - Г. 672 с.

²⁴⁸Екологічна безпека. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18670. (дата звернення: 19.09.2022).

²⁴⁹Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України №1264-ХІІ від 25 червня 1991 р. Верховна Рада України. Ст.50. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1085.32.42>. (дата звернення: 19.09.2022).

²⁵⁰Голод А. П. Екологічна безпека туризму в регіоні: суть та шляхи забезпечення. *Науковий вісник НЛТУ України*. Львів: РВВ НЛТУ України, 2012. Вип.22.3. С.84–88.

основі існуючих правил і обмежень ефективну екологізацію господарських структур і взаємодію влади, бізнесу і суспільства щодо екологічної безпеки²⁵¹.

Невідповідність вищевказаним умовам та невиконання природоохоронних вимог веде до втрати природних зон як важливих туристичних об'єктів. Так, наприклад, нераціональне природокористування прибережних морських екосистем Криму привело до забруднення морського шельфу токсичними речовинами, абразії берегів, втрати біологічної своєрідності й рибних ресурсів, значної втрати рекреаційних ресурсів. Аналіз екологічної ситуації виявив недосконалість територіальної структури народного господарства АР Крим, високу енерго- і водомісткість господарства, широке використання отрутохімікатів у сільському господарстві, промислові технології, що застаріли.

Це сприяло значному погіршенню екологічного стану, що обумовило зменшення привабливості регіону для туристів, зниження якості виробленої сільськогосподарської продукції, ріст захворюваності населення, перевищення смертності над народжуваністю. Не менш показовим прикладом взаємозалежності між якістю навколишнього середовища і обсягом туристичних потоків є зменшення майже на 60% кількості туристів у Японію після руйнівного землетрусу та серйозної радіаційної катастрофи на АЕС «Фукусіма-1» у березні 2011 р.²⁵².

Отже, екологічна безпека рекреаційно-туристичних територій припускає підтримку їх природно-ресурсного потенціалу у такому стані, який міг би забезпечити виконання природним середовищем трьох груп функцій:

- соціальних функцій, які направлені на забезпечення здоров'я і соціального розвитку місцевого населення, рекреантів, туристів;
- екологічних функцій, що спрямовані на підтримку стійкого стану екосистем рекреаційно-туристичних територій;
- економічних функцій, які припускають, що темпи використання відновлювальних природних ресурсів не повинні перевищувати темпів їхнього природного відтворення, а темпи використання невідновлюваних ресурсів повинні бути на рівні швидкості їхнього заміщення відновлювальними²⁵³.

Одним із шляхів зміцнення екологічної безпеки туристично-рекреаційних регіонів є інтенсифікація розвитку екологічного туризму, який може забезпечити збалансовану взаємодію туристичної діяльності з навколишнім середовищем. Водночас, беручи до уваги дуалістичний характер екологічної

²⁵¹Обиход Г. О. Система забезпечення екологічної безпеки сталого розвитку. *Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях*: матеріали Третьої Всеукр. наук.-практ. конф. (Бахчисарай, 15-16 вер. 2011 р.). Сімферополь: Фенікс, 2011. С.194-196.

²⁵²Гурова Д.Д. Сучасний стан та перспективи розвитку туризму в Японії. *Вісник Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. №1(7). С.20-27.

²⁵³Воробйова О. А. Екологічна безпека як складова сталого розвитку рекреаційно-туристичних територій. *Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях*: матеріали Третьої Всеукр. наук.-практ. конф. (Бахчисарай, 15-16 вер. 2011 р.). Сімферополь: Фенікс, 2011. С.46-48.

безпеки туризму, заходи у напрямі її забезпечення повинні вживати як туристичні підприємства (туристи), так і органи влади та підприємства інших галузей, що деструктивно виливають на стан та якість навколишнього природного середовища²⁵⁴.

Забезпечення вимог екологічної безпеки в Україні здійснюється завдяки отриманій інформації засобами системи моніторингу навколишнього природного середовища, основними завданнями якого є:

- довгострокові систематичні спостереження за станом довкілля;
- аналіз екологічного стану довкілля та прогнозування його змін;
- інформаційно-аналітична підтримка прийняття рішень у галузі охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки;
- інформаційне обслуговування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також забезпечення екологічною інформацією населення країни і міжнародних організацій»²⁵⁵.

Тому оцінка впливу господарської й іншої діяльності на навколишнє середовище в зоні розташування курортних територій повинна здійснюватися систематично. Найбільш затребуваними серед критеріїв оцінок повинні бути наступні:

- пріоритетність природних територій, які потребують особливої охорони (державна охорона територій особливого призначення: природно-заповідного, природно-історичного, рекреаційного, ресурсно-промислового, водо-, лісо-, ґрунтоохоронного і т. п.);
- безпека (нешкідливість) для людини факторів середовища (охорона життя й здоров'я населення);
- забезпечення сприятливих умов життєдіяльності людини (створення оптимальних умов праці, відпочинку, житла й інших);
- обґрунтованість комбінації екологічних і економічних інтересів суспільства, що забезпечують реальні гарантії прав людини на здорове й сприятливе для життя навколишнє природне середовище, у тому числі й на відшкодування збитку;
- забезпеченість соціально-економічних інтересів населення на основі гарантованих прав (право на працю, патентні розробки, придбання матеріальних благ, підтримка здоров'я і т.д.);
- забезпечення прав населення на одержання інформації про стан навколишнього середовища, на суспільну участь у вирішенні природоохоронних завдань;

²⁵⁴Голод А. П. Екологічна безпека туризму в регіоні: суть та шляхи забезпечення. *Науковий вісник НЛТУ України*. Львів: РВВ НЛТУ України, 2012. Вип.22.3. С.84-88.

²⁵⁵Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: Постанова Кабінету Міністрів України №391 від 30 березня 1998 р. *Кабінет Міністрів України*. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1059.321.10>. (дата звернення: 19.09.2022).

– оцінка й облік короткострокових і довгострокових екологічних, економічних, демографічних, культурно-етичних наслідків господарської діяльності;

– забезпечення інтересів корінних і нечисленних народів відповідно до загальновідомих принципів і норм міжнародного права й міжнародних договорів;

– раціональне використання природних ресурсів (недопущення негативного впливу на природне середовище);

– забезпечення відповідних дій по попередженню й ліквідації надзвичайних ситуацій природного, антропогенного й техногенного характерів із забезпеченням компенсаційних заходів.

Відповідно до концепції екологічного маркетингу, всі аспекти господарської діяльності сучасного підприємства повинні плануватися і здійснюватися з урахуванням потреб і вимог ринку (у т. ч. екологічних), ґрунтуватися на принципах екологічної безпеки²⁵⁶.

У цьому контексті посилюється навантаження і на фахівців туристсько-рекреаційної сфери. Їх екологічно спрямована діяльність має бути направлена на мінімізацію шкідливого впливу виробничих процесів туристсько-рекреаційної діяльності на довкілля, на створення екологічно-орієнтованих виробництв, підготовку і виховання всього персоналу фірми, організації

Вирішенню цього питання сприятиме забезпечення якісної професійної підготовки майбутніх фахівців з туризму. Сьогодні, вважає Г. О. Сорокіна, очевидною є «необхідність розробки такої моделі професійної туристської освіти, яка б відповідала вимогам суспільства до екологічної грамотності й компетентності фахівця. На особливу увагу заслуговує проблема екологізації туристської освіти, оскільки екологічна підготовка кадрів для туристської індустрії є найважливішим чинником, що забезпечує екологічно безпечну туристську діяльність»²⁵⁷.

Таким чином, сучасні трансформаційні процеси в напрямку сталого розвитку в усіх секторах національної і міжнародної економіки, в тому числі туристському, потребують обов'язкового врахування еколого-орієнтованого способу ведення господарської діяльності та вимагають виконання вимог щодо забезпечення екологічної безпеки, що передбачає:

– мінімізацію негативного впливу рекреаційно-туристської індустрії на навколишнє середовище;

– створення оптимальних умов життєдіяльності та відпочинку людей;

– розвиток екологічно цілеспрямованих видів туризму, які найменш згубно впливають на природу та сприяють усуненню негативних наслідків безвідповідального втручання в її середовище;

²⁵⁶Прокопенко О. В. Соціально-економічна мотивація екологізації інноваційної діяльності: монографія. Суми: Вид-во СумДУ, 2010. 395 с.

²⁵⁷Сорокіна Г. О. Проблема екологічної підготовки фахівців туристської галузі. *Освіта Донбасу*. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. №3(140). С.68–72.

- підняття рівня екологічної обізнаності й якості професійної підготовки майбутніх фахівців туристської галузі;
- раціональне і заощадливе використання природних ресурсів;
- використання економічних інструментів у боротьбі із забрудненням довкілля;
- підвищення природоохоронної свідомості населення та активізація поведінки в напрямку побудови життєздатного майбутнього²⁵⁸.

Туристична діяльність, як і інші галузі народного господарства, спрямована на використання природних ресурсів і природних об'єктів та залежить від якості навколишнього природного середовища. Основними туристичними цінностями, як відомо, є різноманітність ландшафтів, чисте атмосферне повітря, незабруднена вода, розмаїття рослинного та тваринного світу. В умовах поглиблення екологічної кризи, зростання масштабів забруднення, вичерпання природних ресурсів, зростає загроза інтенсифікації деструктивних процесів у навколишньому природному середовищі, які призводять до зменшення біорізноманіття та руйнування природних об'єктів. З кожним роком туристична галузь вимагає залучення все більшої кількості природних ресурсів та створення особливих природно-соціальних ландшафтів, де рекреаційне використання є основним.

Найбільшого антропогенного навантаження зазнають, курортні, лікувально-оздоровчі та рекреаційні території, де здійснюється інтенсивне використання вичерпних та невідновлювальних природних ресурсів. Стихійне та нераціональне використання таких територій породжує цілий ряд екологічних проблем, пов'язаних із забрудненням, пошкодженням та передчасним виснаженням лікувальних та рекреаційних ресурсів. Деструктивні зміни, що відбуваються в рекреаційній зоні часто призводять до руйнування самого природного об'єкта.

Туристів приваблюють, насамперед, екологічно чисті регіони, де вони можуть повноцінно відпочивати та отримувати емоційне задоволення від спілкування з природою. Однак, прогресуюче захоплення природою, споживче ставлення до природи нині стає дуже небезпечним. Як зазначає американський еколог Р. Неш, дика природа може бути дуже швидко «зацілована» у результаті її неконтрольованого використання в туристичних цілях²⁵⁹.

Вирішення екологічних проблем туризму вимагає комплексного підходу, який повинен включати різноманітні та взаємопов'язані правові, економічні, екологічні, організаційно-технічні, освітньо-виховні та інші заходи, спрямовані на раціональне використання природних ресурсів та охорону навколишнього природного середовища.

²⁵⁸ Шарков В. В. Екологічна безпека як невід'ємна складова розвитку туризму. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 6. 2014. С. 113–116.

²⁵⁹ Соляник С. Ф. Проблеми негативних наслідків сучасного масового туризму та шляхи їх подолання. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права*. 2011. Вип. 11. С. 230–242.

Для зменшення негативного впливу туристичної діяльності на довкілля, збереження біологічного і ландшафтного різноманіття необхідно забезпечити взаємозв'язок управлінської діяльності у сфері туризму з раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів по охороні довкілля, здійснювати діяльність по екологізації всіх видів туристичної діяльності, підвищити рівень екологічної грамотності фахівців у сфері туризму, забезпечити належний рівень екологічної освіти та виховання населення²⁶⁰.

Екологічно чисте середовище для розвитку туристичної індустрії має надзвичайно велике значення. Переважно туристи їдуть на відпочинок для того щоб подихати чистим повітрям, поїсти еко продукти, попиту не забруднену воду. Однак, як свідчать результати досліджень фахівців Інституту агроекології УААН, значна частина продукції не відповідає стандартам якості: питна вода забруднена нітратами, хлоридами, що негативно впливає не лише на стан здоров'я, а й на масштаби залучення туристів.

Екологічна ситуація завжди є функцією цивілізації, певний екологічний стан є результатом спричиненого людиною технологічного впливу на природу. Отже, ступінь загрозовості чи оптимальності екологічної ситуації залежить від того наскільки екологічні імперативи (заборони) є регулятивами виробничої, технічної, науково-дослідницької діяльності людини. Сучасна екологічна ситуація, на жаль, в Україні дослідниками визначається як кризова. У зв'язку з цим важливим є забезпечення екологічної безпеки як у країні в цілому, так і в кожному регіоні, населеному пункті.

Загальноекономічний стан країни є ще одним глобальним безпековим фактором розвитку туризму, адже економічний розвиток країни прямо впливає на розвиток абсолютно всіх галузей країни, в тому числі і туристичної.

Враховуючи залежність від загальноекономічного стану країни різних видів безпеки туризму, таких як соціальна безпека туризму (культурна, демографічна, кримінальна), фінансова безпека туризму (ринкова, валютна), інформаційна безпека туризму (безпека персональних даних, інформаційного середовища), медична безпека туризму (безпека здоров'я туристів та безпека медичних послуг), безпека туристичного обслуговування (транспортних послуг, послуг харчування, послуг проживання та рекреаційних занять), безпека туристичних споруд та обладнання (технологічна та інженерна), а також види безпеки, що належать до інших глобальних безпекових факторів – геополітична безпека та екологічна безпека²⁶¹.

Зазвичай в країнах з низьким рівнем розвитку економіки є підвищена криміногенна ситуація і злочинність, поширення наркотиків, вандалізм та інші форми насильства, що підвищує небезпеку під час відвідування туристами таких країн, адже найчастіше саме туристи стають жертвами шахраїв, грабіжників, хуліганів, терористів. У деяких столицях світу з підвищеною

²⁶⁰ Пригара О. Екологічні проблеми туризму та шляхи їх вирішення. *Актуальні питання гуманітарних наук. Екологія та охорона навколишнього середовища*. Вип.8. 2014. С.404–408.

²⁶¹ Голод А. П. Безпека туризму як об'єкт регіональних економічних досліджень. *Інноваційна економіка*. 2014. №53. С. 190–194.

криміногенною обстановкою, наприклад, у Йоганнесбурзі (ПАР), Найробі (Кенія), Ріо-де-Жанейро (Бразилія), для туристів видають проспекти, в яких не рекомендується гуляти поодиночі, виходити на вулицю у вечірній час, носити дорогі прикраси, фото- і відеоапаратуру, великі суми грошей та залишати гроші в номері готелю.

Звичайно, не завжди можливо передбачити, який з популярних туристичних центрів раптово може стати небезпечним для туризму (геополітична нестабільність, екологічні та природні катастрофи, епідемії та пандемії тощо), проте, завданням туристичних фірм є докладання максимуму зусиль для забезпечення збереження життя, здоров'я та майна їх клієнтів (туристів).

Безпека туристичних подорожей завжди була однією з найважливіших умов при організації та здійсненні поїздок. У періоди підвищеної небезпеки інтенсивність поїздок має тенденцію до різкого зниження, і навпаки, безпечні умови для мандрівок сприяють їх розвитку.

Нині питання безпеки подорожей знаходяться в центрі уваги учасників міжнародного туристичного співробітництва. Питання безпеки туристичних подорожей є предметом обговорення на багатьох міжнародних туристичних форумах. Особливо детально ці питання розглядалися на Міжпарламентській конференції з туризму в Гаазі (Нідерланди) у 1989 р. Принцип VII і VIII Гаазької декларації з туризму і III розділ Рекомендацій конференції цілком присвячені безпеці й захисту туристів, туристичних пам'яток і об'єктів.

ВИСНОВКИ

Здійснене у монографії дослідження проблем і перспектив розвитку індустрії туризму й гостинності в сучасних умовах дозволило сформулювати ряд висновків теоретичного й практичного змісту, які розв'язують основні завдання відповідно до поставленої мети, а саме:

1. Досліджено, що сучасні тенденції розвитку підприємств індустрії туризму й гостинності, інтеграція України в систему світогосподарських зв'язків і посилення конкуренції, потребують злагоджених механізмів стратегічного управління та постійного вдосконалення бізнес-процесів. Стрімкі зміни в індустрії гостинності вимагають нових імпульсів для підкріплення суб'єктами господарювання власних позицій у конкурентній боротьбі. Аналіз, дослідження і використання готельними та ресторанними підприємствами актуальних світових тенденцій ведення господарської діяльності, впливає на поліпшення якості обслуговування, підвищення конкурентоспроможності, іміджу і репутації, робить її привабливою та унікальною для споживачів.

2. Визначено, що процес переорієнтування готельно-ресторанного бізнесу викликаний глобальними змінами, які відбуваються у суспільстві. Пандемія COVID-19 прискорила всі процеси цифровізації сфери, спонукала бізнес до ширшого застосування інформаційних технологій, інтелектуального капіталу, роботизації, використання нових систем оплати та ідентифікації. Змінилася схема взаємодії між усіма учасниками індустрії туризму й гостинності, інформація стає найважливішим фактором, що формує споживчі вподобання і визначає привабливість товарів та послуг.

3. Обґрунтовано, що популяризація послуг індустрії туризму й гостинності через соціальні мережі змінила як процес комунікацій, так і процес ведення бізнесу. Використання в своїй діяльності суб'єктами господарювання індустрії туризму й гостинності потенціалу соціальних мереж сприяє збільшенню кількості споживачів послуг, швидкому поширенню інформації й комунікації, урізноманітненню форм, способів пропозиції й надання послуг, освоєнню нових можливостей формування конкурентоспроможних послуг. Соціальні мережі є ефективним дослідницьким інструментом за допомогою якого компанії можуть вивчати попит споживачів, виявляти сильні й слабкі сторони у власній діяльності, аналізувати конкурентне середовище та розробляти й впроваджувати відповідні заходи для покращення результатів своєї діяльності.

Доведено, що соціальні мережі є важливим інструментом маркетингової комунікації і ефективним засобом просування послуг індустрії туризму й гостинності на ринку. Враховуючи демографічні зміни в структурі користувачів соціальних мереж, виробникам послуг індустрії туризму й гостинності при визначенні пріоритетних платформ для впровадження маркетингових стратегій важливо враховувати вік споживачів і відповідно наповнювати контент, що дозволить сформувати цільову аудиторію, забезпечить довгострокову та регулярну комунікацію зі споживачами.

4. З'ясовано, що курс України на європейські тенденції вносить корективи у розбудову індустрії гостинності в країні із врахуванням глобалізаційних процесів, що відбуваються у світі. Перед власниками та обслуговуючим персоналом постають завдання вирішення яких сприятиме ефективному функціонуванню бізнесу: підвищення кваліфікації кадрів; забезпечення відповідності послуг міжнародним стандартам; впровадження регіональних кухонь у раціон харчування іноземних туристів; збільшення кількості готельно-ресторанних комплексів та відбудова пошкоджених внаслідок війни; забезпечення участі підприємств індустрії гостинності в заходах, що проводяться на регіональному, державному та міжнародному рівнях; впровадження інноваційних технологій в організацію, функціонування, управління закладами, виробництво продукції і обслуговування відвідувачів.

5. Обґрунтовано, що в умовах сьогодення завдяки глобалізаційним та інтеграційним процесам світовий ринок ресторанних послуг зазнав істотної трансформації. Сучасний розвиток закладів ресторанного господарства залежить від впровадження інноваційних технологій, які охоплюють увесь спектр діяльності закладів. Відповідно до тенденцій розвитку сучасного ресторанного бізнесу, успішна діяльність неможлива без розроблення нових ресурсозберігаючих технологій переробки продовольчої сировини з метою максимального збереження її харчової та біологічної цінності, що дасть змогу раціонально використовувати її у виробництві кулінарної продукції.

Сучасні умови господарювання вимагають нових ефективних механізмів, які можуть створювати правильні стимули для продуктивної діяльності. У найближчій перспективі ресторанний бізнес в Україні має зростати за рахунок якості та оригінальності наданих послуг, і це буде стосуватися не лише брендових закладів, а й середнього і малого бізнесу. Існуючим закладам варто створювати мережі з універсальним набором послуг і високим рівнем обслуговування, що дасть можливість домінувати на ринку.

6. Визначено, що основними перевагами кластерної моделі туризму є підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності спільних заходів, підприємницьких структур об'єднаних в туристичний кластер порівняно з відокремленою діяльністю; зменшення витрат на обслуговування через розподіл туристичних ресурсів та туристичної інфраструктури, розширення конкуруючих постачальників та споживачів туристичних послуг; співробітництво в галузі розвитку, контрактна спеціалізація; стимулювання інноваційного розвитку, доступ до інновацій шляхом збільшення потоку ідей та інформації між компаніями; формування місцевого ринку праці.

Доведено, що для реалізації кластерного підходу з метою розвитку рекреаційно-туристичної сфери в регіонах України, необхідно місцевим органам влади сприяти розробці і реалізації регіональних інноваційно-інвестиційних проєктів, зменшити терміни кластеризації територій, підвищити їх привабливість за рахунок розбудови інфраструктури і поліпшення якості обслуговування. Для створення сприятливого бізнес-середовища в регіоні, залучення інвестицій та формування позитивного іміджу необхідна ефективна

регуляторна політика щодо оптимізації діяльності регіональних органів управління туризмом, створення відповідних дорадчих органів, громадських інститутів, туристичних кластерів для реалізації інвестиційних проектів і просування туристичних можливостей дестинацій.

7. Охарактеризовано роль зелених маршрутів, які є підґрунтям для реалізації регіональних ініціатив соціального характеру і проектів, пов'язаних з охороною ландшафтів, збереженням культурної спадщини, зеленим туризмом і транспортом, що не забруднює навколишнє середовище.

Доведено, що в сучасних умовах політично-економічної кризи проблема пошуку перспективних напрямів стимулювання розвитку підприємництва в сфері зеленого туризму набуває значної актуальності. Тому прискорений розвиток сільського зеленого туризму здатний забезпечити демографічну стабільність, диверсифікацію джерел доходів сільського населення, покращення благоустрою сільських населених пунктів, зростання добробуту сільського населення. Окреслено напрями подальшого розвитку зеленого туризму як організаційної форми підприємництва, що має позитивні передумови і залежить від належної підтримки на державному та регіональному рівнях.

8. Проаналізовано вплив глобальних безпекових факторів на туризм в Україні. Встановлено, що динаміка розвитку туризму прямо та опосередковано залежить від глобальних факторів впливу, а обсяг туристичних потоків пов'язаний із рядом глобальних безпекових факторів, що можуть загрожувати туристичній діяльності та розвитку туристичної індустрії в країні. Для виходу з кризової ситуації та відновлення туристичної активності перед урядами країн першочерговим постає завдання адаптації до нових реалій та розроблення комплексу ефективних заходів, спрямованих на підтримку туристичної галузі та мінімізацію наслідків. Ефективна безпека індустрії туризму можлива лише за умови забезпечення комплексного і системного підходу до її організації.